



Eleştirel Düşünme Perspektifi Kazandırmada Bazı Kur'an Kıssaları ve Temel Parametreleri

Some Quranic Narratives and Their Basic Parameters in Gaining a Critical Thinking Perspective

Sadık TEKİNGÜR

Uzman Öğretmen, Selahaddin Eyyubi Anadolu İmam Hatip Lisesi, Felsefe ve Din Bilimleri Din Eğitimi Anabilim Dalı

Expert/Senior Teacher, Selahaddin Eyyubi Anatolian Religious High School, Philosophy and Religious Sciences Department of Religious Education

Bingöl/ Türkiye

e-posta: sdktkngr@gmail.com

Orcid: 0000-0002-4611-0948

Doi: 10.34085/ buifd.1449576

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 09 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / June 2024

Atıf / Citation: Tekingür, Sadık. "Eleştirel Düşünme Perspektifi Kazandırmada Bazı Kur'an Kıssaları ve Temel Parametreleri". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: Sosyal Bilimler Dergisi, 23, (Haziran 2024): 124-144. <https://doi.org/10.34085/buifd.1449576>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Öz

Kur'an, tarihsel süreç içerisinde yaşamış insan topluluklarının geçirdiği hayat deneyimlerini sonraki kuşaklara aktarmak amacıyla ontik/varoluşsal, epistemik/bilişsel ve ahlâki/etik değerlere olumlu-olumsuz bir tarzda yaklaşmaktadır. Kur'an'ın varlığa dair sunduğu ontik/ontolojik ve inanç temelli eleştirel yaklaşımlar, varlığın ontik gerçekliği dışında algılayan ve algılanan bireyin bilişsel/epistemik yönüyle özne ve nesnesine yapılan eleştirel-metodik sorgulamalar ve toplumların içinde bulunduğu ahlâki tutumlarına yönelik sistematik ve yön gösterici eleştirel perspektifler, Kur'an kıssalarında sonraki kuşakların eğitilmesinde önemli bir işlev görmektedir. Kur'an, inanç ile ilgili hususları kıssalarda bazen somutlaştırma, bazen gözlem ve deneye başvurma bazen Sokratik yöntem ve bazen de örnek olay gösterme metoduyla inananların idrakine sunmakta; bilişsel yönü ağır basan muhtevaların hem özne hem de nesnesine soru-cevap şeklinde, yeri geldiğinde düşünme ve türevlerine vurgu yapmak suretiyle özneye bir bakış açısı kazandırmakta; ahlâki tutum ve değerlere yönelik ise bazen karşıtını göstermek suretiyle bazen de olanı olduğu gibi resmetmekle, bazen en ideali göstermekle olumsuz tavır içinde olanların kötü ahlâki tutumlarını yermektedir. Yer yer ise özelden genele akıl yürütme, farklı tutumlar arası karşılaştırmalar yapma, benzerlik ve farklılıkları saptayabilme, tutarsızlıkları ortaya çıkarma, ben merkezli düşünmeden ortak akli çalıştıracak bir konsensüse varma, olaylar arası analitik ve sentetik düşünme becerilerini geliştirme, eleştirel bir bakışın kazanılmasında önem arz etmektedir. Kur'an kıssalarında önceden meydana gelen hata ve yanlışlara düşülmesini engellemek, sorgulayan bir zihinle olay ve hadiseleri ele alıp irdelemek, olanı olduğu şekliyle ele alıp nesnel bir biçimde ve aklın düşünme süreçlerini aktive ederek yaklaşmayı temin etmek, eleştirel bakışın sağladığı işlevlerdir. Bu bağlamda Kur'an kıssalarının kazandırdıkları eğitsel hedefler; inananlara teselli verme, inancı sağlamlaştırma, mevcut yaklaşıma eleştirel bakabilme, peygamberlerin iddiasını ispat etme, Tevhid anlayışını hâkim kılma, imana çağrılan insanları tarihsel gerçeklerle yüzleştirme, muhatapları düşünmeye sevk ederek ders ve ibret almalarını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler; Din eğitimi, Kur'an, Kur'an kıssaları, eleştirel düşünme

Abstract

The Qur'an approaches ontic/existential, epistemic/cognitive, and moral/ethical values in a positive or negative manner in order to transfer the life experiences of human communities that have lived in the historical process to the next generations. The ontic/ontological and faith-based critical approaches that the Qur'an presents about existence, the critical and methodical inquiries made into the cognitive/epistemical aspect of individual being both a subject and an object who, beyond the ontic reality of his existence, perceives and is perceived, and the systematic and guiding critical perspectives on the moral attitudes of societies serve an important function in educating the next generations in Qur'anic parables. The Qur'an presents issues in the parables related to belief to the perception of believers, sometimes through concretization, sometimes through observation and experimentation, sometimes through the Socratic method and sometimes through the method of showing case studies. The Qur'an brings a perspective to the believers by emphasizing both the subject and the object of the events when it has predominant cognitive content, in the form of questions and answers, and by emphasizing its thoughts and derivatives when appropriate. In terms of moral attitudes and values, he sometimes denounces the bad moral attitudes of those with negative attitudes by showing the opposite, sometimes by depicting what is as it is, sometimes by showing the most ideal. Reasoning from specific to general, making comparisons between different attitudes, identifying similarities and differences, revealing inconsistencies, reaching a consensus that will make the common mind work without self-centered thinking, developing analytical and synthetic thinking skills between events are important skills in gaining a critical perspective. The functions provided in the Qur'anic parables through the critical perspective are to prevent falling into the mistakes and errors that occurred before, to examine events and incidents with a questioning mind, to take what happened as it is and to ensure that it is approached objectively and by activating the thinking processes of the mind. In this context, the educational goals of the Qur'anic parables are to console the believers, to strengthen the faith, to enable to look critically at the current approach, to prove the claim of the prophets, to make the understanding of Tawhid dominant, to confront the people who are called to faith with historical facts, to encourage the interlocutors to think and to take lessons from what happened.

Keywords; Religious education, Qur'an, Qur'anic parables, critical thinking

Giriş

Kur'an, insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gönderilmiş son ilahi kitaptır. Bu kitap, Allah'ın varlığı ve birliği; evren ve yaratılış; insan, vahiy ve nübüvvet; ibadet, muamelat ve ukûbât; toplumsal düzen, hukuk ve ahlâk; ahiret ve ahvalinden bahsetmektedir. Kur'an'ın değindiği temel konulardan biri de bireysel ve toplumsal yönüyle insandır. İnsan, düşünen, sorgulayan, araştıran, olaylar arası neden-sonuç ilişkisi kuran, benzerlik ve farklılıkları akıl süzgecinden geçirerek tutarlı, kapsamlı ve doğru sonuçlar elde eden ve analitik-sentetik düşünme becerilerine sahip bir varlıktır. İnsanın düşünen bir varlık olması, onu diğer varlıklardan ayırdığı gibi her şeye de körü körüne inanmasını engellemektedir. İnsan, Kur'an kıssalarından düşünme neticesinde ders ve ibret alabilme potansiyeline sahiptir.

Kıssalar, önceki hayat deneyimlerinin sonraki nesillere aktarılmasıyla eğitim aracı işlevine haizdir. Bu yönüyle kıssalar, toplumların eğitsel anlamda ilerlemesinde büyük bir öneme sahiptirler. Kur'an'daki kıssalar, birey ve toplumların doğru ve sahih dini takip etmesinde ve gerçekleştirdikleri eğitsel hedefler ile bu amaca hizmet etmektedirler. Eğitimin hedeflediği insan ve toplum modeli, Kur'an kıssalarında da kendini göstermektedir. Eğitilmek istenen insan ve toplumların doğru inanç edinme sürecinde bilgilerinin rasyonel bir zemine oturması, eleştirel bir bakış açısına sahip olmayı da beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle kıssalar; metodik sorgulama yapabilme, neden-sonuç eksenli bağlamsal düşünebilme, gözlem ve deney merkezli düşünebilme ve hakikate ulaşabilmek için tartışma yapabilme gibi eleştirel düşünme hedeflerini gerçekleştirmeye yöneliktirler.

Çalışmanın temel problemi, Kur'an kıssalarının eleştirel bir bakış açısı kazandırmasının imkânıdır. Kur'an kıssalarının eleştirel bir perspektif sağlamaya yönelik parametreleri nelerdir? Bu çalışma, disiplinlerarası bir çalışma olduğundan ilk önce konunun kısasa boyutu ele alınmış, sonrasında ise eleştirel düşünme ve Kur'an kıssalarında eleştirel düşünmenin temel parametrelerine değinilerek kıssalar eğitim literatürü ile harmanlanarak verilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma, literatür tarama yönteminin içerik analizi tekniği kullanılarak hazırlanmıştır (Karagöz, 2021). Araştırmada kaynak tarama ile ilgili bulgular toplanmış ve bu veriler karşılaştırma, benzerlik ve farklılık ekseninde değerlendirilerek yorumlar yapılmıştır (Karasar, 2012).

1. Kur'an Kıssaları

1.1. Kıssanın Sözlük ve Terim Anlamı

Kısasa, sözlük anlamıyla Arapçada k-s-s kökünden müştak olup *"anlatmak, haber vermek, aktarmak/nakletmek, iz takip etmek"* anlamlarına gelmektedir. (İsfehâni, 1986; İbn Manzûr, trs) Kıssa kavramının *"bir şeyin izini takip etmek, herhangi bir kimsenin izini sürerek onun arkasından gitmek, bir şeyi makas ile kesmek, bir şeyi haber vermek veya birine bir şeyi bildirmek, hikâye etmek veya birine bir şeyi anlatmak veya bir fikri savunmak"* anlamında kullanıldığı belirtilmektedir (İsfehâni, 2017; İbn Manzûr, trs). Birine *"bir olayı haber vermek veya bir sözü beyan edip bildirmek"* anlamında Kur'an'da 17 ayette bu anlamda kullanılmaktadır (Sağlam, 1985). *"Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"* (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2004, el-Yusuf 12/3) ve *"Biz sana onların haberlerini hak ile (gerçek olarak) anlatıyoruz.* (el-Kehf, 18/13) ayetlerinde vb. gibi ayetlerde anlatma, haber verme, nakletme, bildirme anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da *"Musa: 'İşte aradığımız bu idi'*

dedi. Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisin geri döndüler.” (el-Kehf 18/64) ayetiyle “Annesi, Musa’nın kız kardeşine, ‘Onu takip et’ dedi. O da Musa’yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi” (el-Kâsas 28/11) ayetinde iz sürmek, takip etmek, iz sürüp peşinden ardınca gitmek anlamında kullanıldığı belirtilebilir. Yusuf sûresinde alınması gereken bir nasihat sebebi veya önceki kitapları tasdik eden, hurafe ve batıl fikirlerden uzak, müminlerin alması gereken ibretlik ders (el-Yusuf 12/111) şeklinde kullanıldığı görülmektedir. “Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip, ‘Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor’ dedi. Musa, onun (Şuayb’ın) yanına gelip başından geçenleri ona anlatınca Şuayb, ‘Korkma o zalim kavimden kurtuldun’ dedi (el-Kâsas 28/25). Bu ayette ise bildirme, anlatma ve haber verme anlamında kıssa kavramı kullanılmaktadır. Kur’an’da geçen bu ayetlerdeki kıssa kavramının farklı anlamlarda kullanılması, kıssa kavramının tek bir anlamı olmadığını, bilginin belli bir kelime veya kavrama hapsedilmemesi gerektiğini göstermektedir. Kıssa kavramındaki farklılıkların alternatif düşünme, çoklu düşünme ve farklılıklar ekseninde düşünme mekanizmasını harekete geçirdiği ve bunun da eleştirel düşünme eğitimi katkı sağladığı ifade edilebilir.

Kıssa, parça olarak ve süreç içerisinde olup bitmiş bir zincirleme olay örgüsünü zihnen yeniden tasarlamadır. Parçadan bütüne doğru sentetik düşünme süreçlerini aktive ederek eksik kalan noktaların resmin tamamına yerleştirilmesi ve resmi tekrar oluşturma etkinliğidir (Batar, 2014). Düşünce, analiz basamağından farklı bir şekilde sentez basamağına uygun olarak kıssalarda ileri sürülmektedir. Analiz basamağında mevcut varlık ve olayları parçalara ayırıp tahlil etme ön planda iken sentezde ise varlık ve olayları bütüne ulaştırma ve parçaları bir araya getirme söz konusudur (Bloom, 1956). Kıssalarda anlatılan olayın içerisinde kendimizle ilgili bir benzerliğin olması, muhtevayla aktif bir etkileşim içerisine girmemizi bundan dolayı da kıssalara aktif bir öğretim yolu denilebileceği, kıssayı hem dinleyen hem de okuyan kimselerin aktif oldukları belirtilmektedir (Batar, 2014). Kıssa ile eğitimde dinleyicilerin aktif olması, olay ve olgular arası neden-sonuç ilişkisi kurması, olayları önceden kestirebilme sağduyusu kazanması, soru-cevap şeklinde anlatımı tekdüzelikten çıkarması, kendini olaydaki bireylerle özdeşleştirmesi, empati yeteneğini geliştirmesi, hayalî nasıl hareket edeceğini tasarlaması alternatif düşünme becerisi kazandırmaktadır.

Kur’an kıssalarında eleştirel bir bakış açısı kazandırmaya matuf olarak hem analitik hem de sentetik düşünme becerileri kazandırılmaktadır. Analitik düşünme, bir bütünü oluşturan parçaları birbirinden ayırarak düşünme ediminde bulunmadır. Sentetik düşünme ise bir bütünün parçalarını, bütünü oluşturan elemanlarını belli bir düzen içinde birleştirerek düşünmedir (Aydın, 2018). Kıssalarda anlatılan olayların bütüncül bir bakış açısıyla o olay ve olguların analiz edilmesi, analitik düşünme becerisi kazandırmaktadır. Analiz basamağında “ifade edilmeyen görüşlerin farkına varma, sorgulamadaki mantıksal hataların farkına varma, olgularla çıkarımlar arasında ayırım yapma ve veriler arasındaki ilişkiyi değerlendirme” (Kılıç, 2010, 40) gibi üst düzey bilişsel beceri gerektiren hususların varlığı, eleştirel bir bakış açısı kazandırmaya yöneliktir. Tümüli oluşturan öğeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, bu benzerlik ve farklılıklar ekseninde ilişki belirlenmesi, olayların analitik düşünme süreçlerinden geçirilerek öğelere ayrılması gibi üst düzey bilişsel düşünme becerileri, eleştirel bir perspektif kazandırma işlevine haizdir (Göçer, 2014).

Kıssa, terim anlamıyla; *“tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızasında ancak varlığını koruyabilmiş hadiselerin; yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olmayacak tarzda muhataplara, adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılması, beyan edilmesidir”* (Şengül, 2019, 54). Kıssalar, Kur’an’ın tarihsel arka planını görme, yaşanan tarihî tecrübeyi anlama, bu tecrübeden ders çıkarma amaçlarına matuf olmakla birlikte; sonraki nesillerin eğitilmesinde, eleştirel bir perspektife sahip olunmasında önemli bir yere sahiptir.

1.2. Kıssaların Amaçları

Kur’an kıssaları, Kur’an’ın gerçekleştirmek istediği bireysel ve toplumsal hayat nizamının ve temel amaçlarının mesajlarını muhatapların zihinlerine iletmektir. Bu temel amaçların can, din/inanç, mal, nesil ve akıl olduğu belirtilmektedir. Kıssalar, Kur’an’ın kullandığı bir anlatım tekniği olmakla birlikte dinin zorunlu tuttuğu beş temel amacı hedef kitlesine iletmek amacıyla yöneliktirler (Yavuz, 2009, 126).

Kur’an’daki kıssalar, amaçları bakımından Mekkî ve Medenî sûreler şeklinde ifade edilmektedir. Mekkî sûrelerde kıssaların birtakım amaçlara matuf olduğu ifade edilebilir. Bunlar; *“Tevhid inancının vurgulanması, şirk-küfür ehlinin helak ve hüsrarla uyarılması, inkârcıların kınanması, Hz. Peygamber ve müminlere moral aşılınması, dünyevileşmenin kınanması ve sosyal adaletin vurgulanması, nübüvvet ve risâletin müdellel kılınmasıdır”*. Medenî sûrelerdeki kıssaların amaçları ise *“Yahudilerin kendi tarihleriyle yüzleştirilip zemmedilmesi, Yahudilerin itham ve iddialarının nehyedilmesi, teslis inancının reddedilmesi, ölümden sonraki diriliş inancının delillendirilmesi, müminlerin savaşa teşciil/teşvik edilmesidir”* (Öztürk, 2016, 8).

Kur’an’ın gönderilme amaçlarının kıssaların gönderilme amaçlarıyla örtüştüğü ifade edilebilir. Hz. Peygamberi ve müminleri teselli etmek, Hz. Peygamberin nübüvvetini ispatlamak, muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamak, insanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin aynı davayı tebliğ ettiklerini, yani İslam’ın evrenselliğini ortaya koymak, ilahi dinlerin esasta bir olduğunu ve aynı kaynaktan geldiğini göstermek kıssaların gönderilme amaçlarından (Demirci, 1998, 182-184; Demir, 2003, 142-150).

Kur’an’da kıssalar ile düşünme ve türevlerini ifade eden vurgulamalar, düşünmenin nesnelere yapılan dikkat çekmeler, varlıkların ontolojik gerçekliğine dair sorgulamalar, tutarlı, rasyonel, şümüllü ve objektif felsefi bir bakış açısı (Aydın, 2002) kazandırma işlevinin yanı sıra sağlam bir inanç ve sahih bir iman oluşturma işlevi vardır. Özellikle düşünme ve türevlerine yapılan ifadeler eleştirel bir bakış kazandırma, üzerinde düşünülmesini istediği varlıkları farklı açılardan göstermek suretiyle geniş bir bakış açısı sağlama, somut/soyut karakterli olgulardan hakikate ulaşma eğitsel hedeflerine sahiptir.

Kur’an, yaşanmış tarihsel hadiseleri insanlığın düşünce ufuklarına sermek gayesiyle ve yer yer kıssalardan ibret almalarını temin etme maksadıyla hakikatleri birer ahlaki eğitim aracı olarak kullanmaktadır. Bu anlamda; Hz. Âdem kıssası yapılan hatalardan tövbe etmeyi, Hz. Nûh kıssası sebat ve tevekkülü, Hz. İbrahim kıssası akli kullanarak Allah’ı (cc) bulmayı ve misafirperverliği, Hz. İsmail kıssası itaati, Hz. Yakûb kıssası şefkati, Hz. Yusuf kıssası iffeti ve affetmeyi, Hz. Eyüp kıssası musibetlere karşı sabretmeyi, Hz. Şuayb kıssası ölçü ve tartıya riayet etmeyi, Hz. Süleyman kıssası şükretmeyi, Hz. Musa kıssası bir milletin tevhit dini etrafında birleşerek büyük bir millet oluşturmayı, Hz. Davud kıssası abid ve zahidliği

öğretmektedir. Bu durum, Kur'an kıssalarının somut/tarihsel bağlamlarından soyut/evrensel ahlaki ilkelerin çıkarılabileceğini göstermektedir. (Bulut, 2023, 15).

Karakterin oluşumunda bireyin kabiliyetleri, yaşadığı toplumsal ve kültürel çevredeki öğrenme, taklit etme ve özdeşim yoluyla edindiği özellikler, bireyin ait olduğu kültürün ayıncı değerleri, sahip olduğu din ve ahlâk anlayışı, toplumsallaşma sürecinde kurduğu tüm ilişkiler, etkileşim halinde rol oynamaktadırlar (Mehmedoğlu, 2004, 47). Konuyla ilgili bilimsel araştırmalarda çocukluk döneminin ilk yıllarından itibaren tüm insanlarda çok güçlü bir "çevreyi gözleme ve taklit etme" özelliğinin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu da karakter gelişiminin tüm dönemlerinde 'taklit etme ve özdeşleşmenin belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Pighin, 2005). Bu yönüyle bireylerin içinde buldukları sosyo-kültürel çevre, öğrenme ve taklit yoluyla özdeşim kurma arasında sıkı bir bağ olduğu ifade edilebilir. Kur'an kıssalarında geçen şahsiyetler ile özdeşim kurma, onları taklit etme, onların hayat tecrübelerinden hareket ederek empati kurma, ahlâki karakter inşa etmenin aracı olabilmektedir. Bireylerin özdeşim kurma ve taklit etme özelliklerinin zihinsel bir değişim ve dönüşüm içerdiği belirtilebilir. Özellikle kıssalarda ifade edilen iyi-kötü ayrımı, doğru-yanlış muhasebesi, hak-batıl mücadelesi eleştirel bir perspektifin kazanılmasında önemli bir parametre kabul edilebilir. Bu yönüyle eleştirel düşünmede bilişsel hataların farkına varılmakta, tutarsız yargılar ayıklanmakta, konuya farklı boyutlardan bakılarak tahlil yapılabilmekte ve gerçekçi temellere bağlı olarak fikirler tahlil edilmektedir (Batar, 2019).

Akl, "duyu organları sayesinde kendisine gelen bilgileri işlemeyi geçirip iyi ile kötü, doğru ile yanlış ayırabilen, iki şey arasında kıyas yapabilen, varlığı amaç, olasılık ve olanak perspektifinden araştırıp onlar hakkında doğru bilgi ortaya koyan güç" (Cürcânî, 1988, 151-152), "terkip ve tahlil yapabilen, sistem inşa edebilen, verileri birbirine bağlayarak sonuca ulaşmaya yarayan kabiliyet" (Matûridî, 1979, 10) şeklinde ifade edilmiştir. Aklın kritize etme, karşılaştırma yapabilme, olaylar arası nedensellik ilişkisi kurabilme, analitik ve sentetik düşünebilme, benzerlik ve farklılıkları saptayabilme nitelikleri göz önüne alındığında Kur'an kıssalarında hak ile batılın mücadelesinde vahiy ile beraber sahih kriter olduğu ifade edilebilir. Hz. "Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışını görmedin mi? Hani İbrahim, 'Benim Rabbim diriltir, öldürür.' demiş; O da, 'Ben de diriltir, öldürürüm' demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, 'Şüphesiz Allah, güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir' deyince kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez" (el-Bakara 2/258). İbrahim'in Nemrut ile mücadelesinde getirilen argümanların aklî/rasyonel deliller olduğu belirtilebilir. Nemrut'a rasyonel, objektif ve aklî/mantıkî örnekler, dış âlemdeki âyetlerden verilmek suretiyle zihnin karşılaştırma ve benzerliklerden yola çıkarak analogi/temsil yapılmıştır (Tekingür, 2022). Nemrut'un argümanlarına karşı Hz. İbrahim'in tabiatın somut örnekler getirmesi, karşıt delillere körü körüne inanmama, onları eleştirel bir perspektiften geçirerek bilginin sağlam deliller üzerine inşa edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Kur'an'daki soyut ve metafizik konulara dair hususların etkili bir şekilde öğretilmesinde kıssaların kullanılması, algılamayı kolaylaştırmakla birlikte insanın tabiatı, düz ve kuru bir anlatımdan ziyade somut fikirleri dinlemeye meyyaldir. Çocukların ihtiyaç duyduğu bilişsel/zihinsel, dinî-sosyo-kültürel ve ahlâki gelişimlerini istendik bir şekilde tamamlayabilmelerinin yolunun gerçek hayattan bağı koparılmamış hikâyeler olduğu belirtilebilir. Bu hikâyelerden model davranışlar alabilecekleri, bunun öğüt ve nasihat

vermekten daha etkili bir yol olduğu ifade edilebilir (Yılmaz, 2014, 142). Somut gerçeklerden yola çıkılması yönüyle hayalî ve mitolojik efsanelerden farklı olan Kur'an kıssaları, eğitim ve öğretim süreçlerinde muhataba görelilik, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, hayata yakınlık ilkesi gibi öğretim ilkeleriyle paralellik arz etmektedir. Bu açıdan insan fıtratının ihtiyaç duyduğu beklentileri karşılayan Kur'an kıssaları, gerçek hayattan izler taşıması, pedagojik açıdan eğitsel hedeflere matuf olması, muhatabı hadiselerin içine çekmesi, taklit ve özdeşim kurmaya yönelik olması, belli bir gayeyi gözetmesi, ders ve ibret almayı esas almasıyla eğitim ve öğretimde sık kullanılan bir yöntemdir.

Mekke döneminde kıssaların tekrarının *“meşakkatli, sıkıntılı ve zor durumdaki peygamberin ve müminlerin sabrını takviye etme, çalışma ve gayretini ziyadeleştirme, inananların kalplerini itminana erdirerek güvenlerini taze tutma, sıkıntı, korku ve endişelerini giderme, düşmanlarına karşı zafer ümitlerini canlı tutma”* amaçlarına matuf oldukları belirtilebilir (Zerkeşi, 1988, 3/30; Zühaylî, 1992, 5). Öğrenme prensiplerinden olan uygulama ve pratik yapma ilkesinde tekrarın büyük bir öneme haiz olduğu, farklı aralıklarla ve farklı biçimlerde yapılan tekrarların öğrenmeyi artırdığı ifade edilebilir. Amaçların gerçekçi ve somut olması, öğrenmeyi pozitif şekilde etkilemekte, öğrenmeye konu olan muhtevanın muhatabın hazırbulunuşluk seviyesine ve şartlarına göre olması, öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca anlama ve kavramaya dönük öğrenmelerin ezber eksenli öğrenmelere göre daha sağlam ve olumlu transferlerinin de daha etkili olduğu ifade edilebilir. Öğrenme yaşantıları, muhatabın beklenti ve ihtiyaçlarını giderme şeklinde düzenlendiğinde motivasyon sağlamaya yönelik olabilmekte ve yeni öğrenmelerin önceki öğrenmelerle birleştirilmesi, öğrenmede sarmal ve piramitsel öğrenmelere kapı araladığından öğrenme kalıcı olabilmektedir (Aydın, 2018).

Soyut karakterli hususların ispatı, somut karakterli hususların zihinlere bırakılması ile ifade edilmektedir. Kur'an, görünenden hareketle görünmeyene, bilinenden hareketle bilinmeyene, şehâdetten hareketle gâyb olana zihni intikal ettirmektedir (Tekingür, 2022). Kur'an kıssalarında metafizik ile ilgili hususların ders ve ibret vesilesi kılınması somutlaştırma neticesinde öğretilmektedir. Ahiret âlemi gibi soyut ve metafizik bir konunun somut bir şekilde ortaya konulması, Hz. İbrahim tarafından ölümlerin nasıl diriltildiği ile ilgili sorgulamalarında (el-Bakara 2/260) kendini göstermektedir. Mucizelerin çoğunun somut olaylar şeklinde tezahür etmesi, insan zihninin görünen ve varlığı bilinen hususlara inanma eğiliminde olmasındandır. Hz. İbrahim'in metafizik olan bir hususu, soru sorma eylemiyle ve somut bir örnekle istemesi, sorgulama edimini belirtmekte ve bilginin inanç objesi olsa bile rasyonel bir boyutunun olması gerektiğine yöneliktir. Zira Hz. İbrahim, ahiretin varlığına inandığı halde kalbinin/zihninin tatmin olmasını somut bir örnekle istemektedir. İnsan, somut olarak karşılaştığı şeyleri algılama eğilimindedir. Öğrenenin ders konusu muhtevayla doğrudan yüz yüze gelmesi veya bu konu ve nesnelerin taklidi, modeli yahut resmi veya simgesi olan şeylerle karşılaşması, öğrenmenin daha kolay olmasına imkân sağlamaktadır (Aydın, 2018). Herhangi bir konunun soyut biçimde ifade edilmesi veya soyut olarak sunulması yani hikâye edilen hususun örneklendirilmeden verilmesi, öğrenmeyi güçleştirmekte ve geciktirmektedir. Bundan dolayı hikâyede, soyut hususların anlamlandırılması ve anlaşılır hale getirilmesi ve ifade edilen muhtevanın somut örneklerle anlatılması, büyük bir önem taşımaktadır (Okumuşlar, 2006, 237). Soyut karakterli hususların somutlaştırılarak daha açık ve anlaşılır hale getirilmesi, öğrenenin

aktif öğrenme yaşantıları geçirmesine ve ifade edilen konunun kolay ve anlaşılır şekilde öğrenilmesine olanak tanımaktadır.

2. Eleştirel Düşünme

2.1. Eleştirel Düşünmenin Tanımı

Eleştirel düşünme kavramının daha çok felsefe, psikoloji ve eğitim açısından değerlendirildiği belirtilebilir. Felsefe, rasyonel ve sahil bir düşünme etkinliği için düşünmenin daha çok yasalarına nazarları çevirirken bunun yanında psikoloji, düşünmenin ne demek olduğunu, eğitim ise düşünme becerilerinin nasıl ve ne şekilde öğretilbileceğiyle ilgili görüşler öne sürmektedir (Şahinel, 2002). Eleştirel düşünme ile ilgili tanımların onun neliği ve mahiyeti üzerinde yoğunlaştığı, bu kavramın Dewey'in derinlemesine düşünme etkinliğinden yola çıkılarak oluşturulduğu belirtilebilir. Bu yönüyle "derinlemesine düşünme, herhangi bir inanç veya bilginin, bu inanç ve bilgiyi destekleyen kanıtlar ve ortaya çıkan sonuçlar ekseninde bunları aktif, dikkatli ve devamlı olarak gözden geçirmeye ve değerlendirmeye tabi tutarak düşünme etkinliğinde bulunmaktır." (Dewey, 1910, 6). Eleştirel düşünme; aktif, bağımsız ve farklı düşüncelere açık olmayı, düşünceyi destekleyen delilleri ve nedenleri dikkate almayı, sebep-sonuç ve delil eksenli düşünmeyi gerektirir (Özden, 2014). "Eleştirel düşünme; bireyin kendi düşünce süreçlerinin farkında olması, başkalarının düşünce süreçlerini hesaba katmasıyla insanın öğrendiği bilgileri uygulaması, kendisi ve çevresindeki hadiseleri anlamayı amaç edinen aktif ve organize olmuş zihinsel bir süreçtir" (Cüceloğlu, 1997, 255).

Eleştirel düşünme kavramında Glaser, "düşünme sürecinin tutumlarını benimsemeyi", Scriven, "bu düşünme ile belli düşünme becerileri kazanmayı"; Sternberg, Ritchart ve Perkins ise "problem çözmeye ve problemlerle başa çıkmayı" yapmış oldukları tanımlarda ön plana çıkarmışlardır (Lipman, 2003, 56-58; Ritchart-Perkins, 2005, 775-802). Bu tanımlamalarda eleştirel düşünmenin ana kuralları; "Tutarlılık (düşüncedeki zıtlıkları eleyebilme), birleştirme (düşüncenin tüm boyutlarını ele alabilme), uygulanabilme (anladıklarını bir modele uygulayabilme), yeterlilik (deneyim ve sonuçlarını sağlam şekilde oturtabilme), iletişim kurabilme (anladıklarını çevresine anlaşılır şekilde iletebilme)"dir (Özden, 2014, 161).

Her bireyin kendine ait bir düşünme şekli olduğu belirtilebilir. İki şey arasında bağıntı kurarak ilişkilendirme (neden-sonuç eksenli düşünme), analiz (parçalara ayırarak analitik düşünme), sentez (parçaları bitiştirerek sentetik düşünme), anlamlandırarak (anamlı düşünme) ve yapılandırarak düşünme (yapısalcı düşünme) şekliyle insan zihni çalışmaktadır. İnsanın düşünme kabiliyetinin dış çevreyle etkileşime girerek şekillendiği, bu etkileşimin dinamik ve devamlı olduğu ayrıca hayat boyunca sürdüğü dile getirilmektedir (Batar, 2019, 55). Eleştirel düşünme ile olaylara yaklaşmak, bireye eleştirel bir bakış açısı kazandırmakta ve hadiselere bu minval üzere bakmayı salık vermektedir. Hz. İbrahim'in Allah'ı arama çabası ile ahiretin varlığını sorgulama faaliyeti, böyle bir bakış açısının ürünüdür. Eleştirel düşünme ve eleştirel bir perspektife sahip olma birbirini besleyen bir hüviyete sahiptirler.

Eleştirel düşünme; "zihinsel düşünme aşamasındaki kişinin etkin ve faal olmasını, tek başına ve bağımsız olabilmesini, farklı düşünce ve fikirlere karşı açık olabilmesini, düşünme esnasında delil ve sebepleri beraber değerlendirmesini, düşüncenin organik bütünlüğünü koruyacak şekilde birbiriyle organize olmasını, hangisinin neden, hangisinin sonuç, neyin delil olarak öne sürüldüğünü, neyin ana düşünce neyin de destekleyici ve yardımcı düşünce olduğunu bilmeyi gerektiren düşünmedir" (Özden,

2014, 160). Eleştirel düşünen kimseler, başka insanların fikir ve düşüncelerini pasif bir şekilde kabul etmez, onları analiz ederek bağımsız bir şekilde kendi düşünce ve fikir dünyasını meydana getirirler (Kurnaz, 2020). Din eğitimi açısından tanıma bakıldığında düşünmenin dinamik, aktif, bağımsız ve özgür, fikirlere hoşgörülü, neden-sonuç-delil eksenli düşünmeyi bilmeyi gerektirdiği belirtilebilir.

Kur'an kıssalarında peygamberlerin kavimlerine olan tebliğlerinde bu hususların göze çarptığı ifade edilebilir. Peygamberlerin kendilerine mukavemet eden münkirlerin fikirlerine karşı sabırlı ve hoşgörülü olmaları, onları neden-sonuç-kanıt eksenli somut olaylarla yüz yüze getirmeleri, yaşadıkları dönemde mevcut olan dinî statükoya karşı bağımsız ve özgür oldukları, onlarla mücadele ettikleri ve bunu yaparken de düşünmeye aktif ve temel referans kaynağı olarak yaklaştıkları ifade edilebilir. Ayrıca Kur'an'ın indirilmesi esnasında yaşanan gerçek deneyimlerin Kur'an'da yer alması ve yaşanan bu tarihsel gerçekliğe Kur'an'ın düşünme eylemini aktif olarak yönlendirmesi, eleştirel düşünme mekanizmasına işlevsellik kazandırma ameliyesi olarak değerlendirilebilir.

2.2. Kur'an Kıssalarında Eleştirel Düşünmenin Temel Parametreleri

Kur'an kıssalarında eleştirel düşünmenin birtakım ölçütlerinin olduğu, bunlarla düşünme ediminin gerçekleştiği, bununla sahih, objektif, tutarlı, kapsamlı, evrensel hakikatlere ulaşılabileceği ifade edilebilir. Eleştirel düşünmede metodik/sistemik sorgulama yapma, neden-sonuç ilişkisi kurarak anlamlı ilişkiler bağıntısı oluşturma, benzerlik-karşıtlık ilişkisi oluşturarak tartışmada bulunma, somut ve delil merkezli düşünmede bulunarak bilgi ve inancı rasyonel bir temelde değerlendirme olgusu ele alınmaktadır. Kur'an kıssalarında varlığın ontik, epistemik ve ahlâki yönü beraber değerlendirildiğinden bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilere değinildiği belirtilebilir. Dinin kognitif, psikolojik ve duygu boyutu olmakla birlikte Kur'an kıssalarında anlatılan tarihi gerçekler, ders ve ibret vermenin yanında sonraki nesillerin inanç, davranış ve ahlâki yönlerinin nasıl olması gerektiğine de ışık tutmaktadırlar. Ayrıca ifade edilen bu parametrelerin farklı teknik, yöntem ve stratejilerle uyumlu bir şekilde öğretime konu edilmesi, kıssaların verdiği mesajların hedef kitleye ders ve ibret vermesini de kolaylaştırmaktadır. *“Kıssalarla İslâmî esasları canlı tutmak, prensipleri zihinde yerleştirmek, hayata uyarlanmasını kolaylaştırmak mümkündür. Hikâyelerle eğitim; olaylar karşısında akli ve ruhî canlılığı yenileyen, öğüt almayı sağlayan, akli harekete geçiren ve düşünmeyi geliştiren, Kur'an'ın ağırlıkla yer verdiği bir terbiye metodudur.”* (Mahmut, 1991, 522).

Sınıflarda eleştirel perspektif kazandırma işlevinde Kur'an kıssalarının kullanılması, bunlarla ilgili yöntem ve tekniklere yer verilmesi gerekir. Kur'an kıssalarında geçen hadiselerin öğrencinin zihninde eleştirel bir okumaya tabi tutulabilmesi için öğrencinin kıssaları eleştirel okuma, aktif dinleme, serbest tartışma yapabilmesi gerekmektedir (Şahin, 2018, 41). Ayrıca konuyla ilgili doğru soru sorma, analitik yazarlık yapma, karşılaştırmalı analiz yapma, kim, ne, nerede, ne zaman, neden ve nasıl (5N1K) gibi sorular sorma ve dinamik değerlendirme yapma gibi kriterlerle öğrenenlere eleştirel düşünme becerileri kazandırılabilir (Karasu, 2021, 173).

Eleştirel düşünme öğretiminde Kur'an kıssalarından faydalanmanın getirdiği birtakım avantajlar vardır. Eleştirel düşünme, kıssalarda ifade edilen konuların öğrenilmesinde derinlemesine öğrenme olanağı sağlar. Derinlemesine öğrenme, öğrenen bireyde ilgi ve motivasyon oluşturmakta; bireyin aktif katılım ve öğrenmesine vesile olmakta, kıssalarda

belirtilen öğrenme yaşantılarının benzer olaylara ve hayata transferine imkân sağlamaktadır (Kurnaz, 2020).

Eleştirel düşünmede; alternatif düşünme, seçenekler arasında ayırım yapabilme, farklı seçeneklere açık olabilme, empati yapabilme ve açık fikirli olabilme gibi tutum ve alışkanlıkların kazandırılması gerekir. Bilgi edinme sürecinde değişik ve farklı fikirleri araştırma, farklı bakış ve perspektife sahip olabilme, farklılıkları hesaba katabilme, ilk seçenekte yetinmeyip alternatif seçenekler arayışına girebilme eleştirel düşünmede olumlu tutum ve alışkanlık kazandırmaya yöneliktir (Kurnaz, 2020). Eleştirel düşünmede önemli tutum ve alışkanlıklardan bahsedilebilir. Bunlar; akıl yürütme becerisine hazır ve istekli olabilme, mücadele azmi ve kararlılığında bulunabilme, kendi düşüncesinin karşıtı düşünce geliştirebilme, düşüncelerini özeleştiriden geçirebilme, kendi fikirlerini meydana getirirken karşıt düşünceleri de hesaba katabilme, açık ve net fikirli olabilme, gerçeğin peşinden koşma ve onu arama isteğinde bulunabilmedir (Fisher, 1995).

Eleştirel düşünme becerisi kazandırmak için sınıf ortamlarında altı şapkalı düşünme tekniği, altı uygulama ayakkabısı, beyin fırtınası, empati/tarihsel empati, keşfederek öğrenme (buldurma yöntemi), rol yapma, entelektüel normlar etkinliği ve tartışma (Karasu, 2021, 174-176) gibi yöntem ve teknikler kullanılabilir. Ayrıca Kur'an kıssalarında eleştirel düşünme becerileri kazandırma adına takrir (düz anlatım), tartışma, soru-cevap, örnek olay inceleme, problem çözme ve buldurma (Sokrates) yöntemi gibi yöntem ve teknikler kullanılarak kıssaların vermek istediği mesajlar öğrenene sunulabilir (Ayдын, 2018).

Eleştirel düşünme becerileri; açıklığa kavuşturma, görüş veya düşünceyi destekleme, bunlardan çıkarım yapabilme, bu çıkarımları ileri düzeyde açıklığa kavuşturma, stratejik ve teknik becerilerde bulunma şeklinde belirtilebilir (Kurnaz, 2020, 32). Eleştirel düşünme becerilerine somut örnek olarak bir soru üzerinde yoğunlaşmak, tartışmayı analiz sürecine bırakmak, durum veya olayı açıklığa kavuşturmak için çeşitli tür ve düzeyde sorular yöneltmek (açıklığa kavuşturma becerileri); bilginin kaynağının güvenilirliğini yargılama, ortaya çıkan gözlemi değerlendirme (destekleme becerileri); mevcut verilerden çıkarım yapma, bütünden parçaya, tümelden tikele gelebilme veya tümdengelimsel düşünme, değer yargısı oluşturabilme (çıkartım becerileri) olarak ifade edilebilir. Ayrıca terimleri tanımlama ve tanımları yargılama yapabilme, sayıltıları belirleyebilme (ileri düzeyde açıklığa kavuşturma becerileri); herhangi bir harekete karar verme ve diğerleriyle etkileşim halinde bulunabilme sayılabilir (Kurnaz, 2020, 33). Eleştirel düşünmede ön plana çıkan beceriler; farklı tür ve düzeyde çeşitli soru sorma, sorgulama, yargılama, soru üzerinde odaklanma, analiz etme, tartışma yapma, çıkarımda bulunabilme, tanımlama ve sayıltı belirleme, karar verme ve etkileşimde bulunmadır.

2.2.1. Soru Sorma ve Metodik/Sistemik Sorgulama Faaliyetinde Bulunma

Sorgulama ediminde bulunma ve bunu İmam Gazali'nin yaptığı gibi hakikate ulaşmak için sistemli ve metodik bir tarzda yerine getirme eleştirel düşünen bir zihnin ilk yapacağı faaliyet olarak göze çarpmaktadır. Olay ve olgulara sorgulayıcı bir perspektiften bakmak, bilgilerin gelişigüzel ve üstünkörü alınmasını engellediği gibi batıl, hurafe ve mitolojik efsanelerden dinin arındırılmasını, rasyonel bir temelde dinin anlaşılmasını salık vermektedir. Sorgulama ediminde bulunan kişinin "*araştırma yapma, inceleme, sorgulama ve anlama işlemlerini yapması*"

ifade edilebilir ve bu, sistemli eleştirel bir faaliyetin aşamalarını da göstermektedir (Selçuk, 1998, 87).

Öğrenenin bilgiyi ezberleyip tekrar ettiği bir din eğitimi yaklaşımı yerine öğrenende anlamlı öğrenme yaşantılarının olduğu bir yaklaşıma geçilmesinin isabetli olacağı, öğrencinin araştıran, sorgulayan, bilgiyi kendi kazanımı ile elde eden ve bilginin nesnesi yerine bilginin öznesi olan bireyler olması ve öğrencinin pasif ve alıcı konumdan aktif konuma geçmesi gerektiği ifade edilebilir (Ayhan, 2002).

Sorgulama faaliyetinin ilk çağlardan beri var olduğu, bununla birlikte metodik ve sistemli sorgulama eyleminin Sokrates (M.Ö. 469-399) ile bilindiği ifade edilebilir (Öcal, 1991). Sokrates, sorgulama eylemiyle insanın ön kabullerinin, peşin hükümlerinin, gelişigüzel önyargılarının gerçek ahlâki bilginin inşa edilmesine set çektiğini göstermeyi hedeflemektedir. Ona göre gerçek olan bilgi, o bilgiyi elde eden bireyin tam olarak sorgulayıp akıl yürütmeye eleştiri süzgecinden geçirip temellendirdiği bilgidir. Böyle bir bilgi kişinin kendisine mal ettiği ve kendisinin bilgiyi ürettiği bir şeydir (Cevizci, 2010).

Eleştirel düşünme eyleminde bulunmanın bazı kritik noktaları vardır. Bunlar; sorgulama faaliyetinde bulunma ve bunu açık bir görüşlülükle ifade etmedir. Sorgulama, doğru ve sahil olan sorularla herhangi bir olgu veya olayı derinlemesine ve tüm yönleriyle araştırıp ortaya çıkan cevaplar neticesinde akıl yürütme ile çıkarım yapabilmektir. Açık görüşlülük ise herhangi bir soruyu korkmadan sorabilme cesareti göstermektir. Bu yönüyle eleştirel düşünmenin sistemli ve doğru olan bilgiye ulaşmak için takip edilmesi gereken bir yöntem olduğu ifade edilebilir (Arca, 2019, 251).

Kur'an'ın bireyleri sorgulama eylemine kanalize etmesinin asıl amacı, onların sadece şüphe edip eleştiri yapmak için sorgulama eyleminde bulunmak değildir. Bilakis Kur'an, temel amaç olarak insanın gerçeği bulmasını ve bu hakikate teslim olmasını ana hedef olarak istemektedir (Çelik, 2006, 259-265). Sorgulama eyleminin salt bir karşı çıkış ve kabullenmeyiş olmadığı bilakis daha iyi ve doğru anlamak için araç olduğu, eleştirel bir bakışın öğrenenin zihninde bu şekilde anlam kazandığı ifade edilebilir. Kur'an'da *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) ve Peygamber'e gelin' denildiğinde onlar, 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter' derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı? (el-Maide 5/104). Kur'an, körü körüne ve rasyonel bir temellendirmeden uzak atalarının dinine uyan bir topluluğa eleştirel bir bakış açısı kazandırma adına onların da eleştirisini yapmak suretiyle hakikate düşünme ve sorgulama neticesinde ulaşılabilceğini belirtmektedir.*

Hz. İbrahim'in putları baltayla kırma kıssasında ve kavmiyle mücadelesinde sorgulama ve düşündürme aktivitesi şöyle ifade edilmektedir: *"Ellerinize yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" (es-Saffât 37/95). "Peki, siz dua ettiğinizde onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?" (eş-Şuâra, 26/72-73). Hedef kitlenin sorgulama faaliyetiyle zihin ve duygu dünyaları ikaz edilmekte ve hakikati kabullenmeleri sağlanmaktadır. "(İbrahim gelince) 'Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ey İbrahim' dediler. Dedi ki, 'Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorsa onlara sorun, bakalım!'" (el-Enbiya 21/62-63) şeklindeki soru sorma ve düşündürme faaliyeti, bu meyanda önem arz etmektedir. Hz. İbrahim, putların konuşmadığını ve konuşamayacağını bildiği halde cevap gerektirmeyecek açıklıkta olan bir hususta soru sormakta ve onların inançlarını sorgulatmak istemektedir. Nitekim Hz. İbrahim, ilgili ayetlerin devamında *"İbrahim şöyle dedi: 'Öyleyse siz, (hâlâ) Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve hiçbir zarar**

veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?” (el-Enbiya 21/66) demektedir. Hz. İbrahim, sorduğu ve cevap alamadığı hususta kendisi cevap vermekte ve putların fayda ve zarar veremeyeceğini söylemek suretiyle onların inançlarını sorgulamaya açmaktadır.

Eleştirel perspektif kazandırmada en önemli hususlardan biri, soru sorma etkinliğidir. Eğitim ve öğretimde sorular; yapıcı, analitik, sentetik ve müzakere (tartışma) soruları şeklinde dördü bir tasnife tutulmaktadır. Yapıcı sorular, insanın düşünmesine aracılık eden, bireyi düşünmeye, araştırmaya, olayları incelemeye ve karşılaştırma yapmaya, geçmiş bilgi birikiminden hareket ederek yeni keşifler yapmaya kanalize eden sorulardır. Analitik sorular, bilgiyi analiz edip çözümlenmeye sevk eden sorulardır. Bütün halde bulunan düşünceleri veya hükümleri analiz ederek basit ve parça haline getirmeyi amaç edinen sorulardır. Sentetik sorular, bireyi parçadan-tikelden tümel ve bütünlemeye, analizden senteze götüren sorulardır. Bireyin parça halindeki fikirlerden veya sonuçları birleştirerek tümel haline getirmeye birleştirici sorular denir (Aytuna, 1963, 433). Hz. İbrahim’in Allah’ı arama şeklindeki çabası, sınıf ortamlarında öğrencilerin düşünmesi, benzerlik ve farklılık kurmasıyla karşılaştırma yapmasına olanak verdiği için yapıcı sorulara örnek verilebilir. Yine Hz. İbrahim’in ahiretin varlığı ile ilgili dört kuş kıssası, hem analitik hem de sentetik soru grubunda kullanılabilir.

Hz. İbrahim, farklı soru türleri kullanmış, bu soru türleriyle hedef kitlenin zihin/biliş dünyalarını harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Hz. İbrahim, bazen karşısındaki kişinin dikkatini celbeden sorular, *“Hani o babasına ve kavmine, ‘Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?’ demişti.”* (el-Enbiya 21/52). Bazen karşısındaki kişiyi çözümlenmeye götürmek için analitik sorular *“Hani babasına şöyle demişti: Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”* (el-Meryem 19/42). Bazen de kişiyi araştırma, inceleme, karşılaştırma ve yeni buluş elde etmeye yönelten yapıcı sorular, *“Hani o babasına ve kavmine, ‘Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?’ demişti. Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk dediler. İbrahim, ‘Andolsun siz de atalarımız da apaçık bir sapıklık içindediniz’ dedi.”* (el-Enbiyâ 21/52-54). Hz. İbrahim, bazen de eğitime ve öğretmeye dair sorular *“Kaomi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmışken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?’* (el-En’âm, 6/80) diye sorarak muhataplarını düşünmeye ve eğitmeye çalışmıştır (Gürel, 2013, 72).

Kur’an, taklit karanlığına düşüp düşünme edimini fonksiyonel olarak harekete geçirmeyen ve bundan dolayı hakikati göremeyen insanları, *“Kendilerine ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiği zaman, ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız’ derler. Şeytan kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?”* (el-Lokman 31/21) diyerek eleştirmektedir. “Sorgulanmayan, doğruluğu araştırılmayan inançların insanın zihninde bir zincir ve pranga olduğu, kişiyi esir ederek taklit bataklığına sürüklediği, ilahi vahyi almayı engellediği ve bu taklitte bozuk ve yanlış inanç mirasının gerçeği görmeyi engellediği belirtilebilir. (Bayraklı, 2007, 15/150).

Kur’an, Hz. İbrahim kıssasında (el-En’âm 6/76-79) yıldız, ay ve güneşe nazarları çevirerek varlığın ontik/varoluşsal niteliğine sorgulama faaliyetinde bulunmak suretiyle metodik ve sistemli bir arayışa girmektedir. Hz. İbrahim’in somut ve varlığı herkes tarafından bilinen cisimlere yönelik sistematik eleştirileri, hakikati bulmaya yöneliktir. İlah olmayan varlıkların acizliğini ve eksikliğini, o varlıkların özelliklerinden hareket ederek ortaya koyması ve ilah olan varlığın tüm bu noksan ve eksik nitelilerden uzak olması gerektiğine dair çıkarımları, sistemli bir akıl yürütme ve sorgulama neticesinde ortaya çıkmaktadır. Kur’an’da düşünme ve türevlerine yapılan vurgulamalar ve düşünmenin nesnesi olan dış âlemdeki varlıklara

dikkatlerin çekilmesi bu meyanda önem arz etmektedir. Allah'ın varlığının delilleri olan ayetlerin iç ve dış âlemde gösterileceğini bildiren Kur'an ayeti (el-Fussilet 41/53) sorgulama ve akıl yürütme anlamında nazarların dış âleme çevrilmesinin zeminini oluşturmaktadır. Bundan olsa gerek ki din felsefesinde kozmolojik ve teleolojik deliller, varlığın yaratıcısına dair getirdikleri kanıtlamalarla eleştirel bir perspektif sunmaktadırlar. Kozmolojik ve teleolojik delillere yapılan itirazlar ve bu itirazlara verilen cevaplar, eleştirel bir perspektif kazandırmada önemli işlev görmektedir (Aydın, 2002).

Hız. İbrahim'in yaratıcıyı arama çabası, akli bir çıkarımla bilinen bir varlıktan hareket edilerek bilinmeyen varlığa ulaşma (nazar) şeklinde cereyan etmektedir. Bu kıssada tikel bir önermeden yola çıkılarak tümel bir prensibe ulaşma metodu (tümevarım) kullanılmıştır. Gök cisimleri olan yıldız, ay ve güneşin gözlemlenmesi sonucu bunların hareket etmesi (sonuç), onları hareket ettiren bir ilkenin varlığı (neden) ile mümkün olmaktadır (Yar, 2006, 100).

Gözlem ve araştırmaya dayanan öğrenmelerde *"insan zihninin duyu organlarını kullanması ve müşâhâde âlemindeki nesnelere gözlem yapmak suretiyle akli bilgi edinme aracı olarak işlevsel hale getirmesi"* (Altıntaş, 2003, 78) büyük bir önem arz etmektedir. Duyu organlarının verilerinden gelen bilgilerin akıl süzgecinden geçerek anlamlı hale gelmesi sebebiyle Hız. İbrahim, böyle bir sorgulama, araştırma ve anlama uğraşına girmektedir. Kur'an'da Hız. İbrahim'in ölülerin nasıl diriltileceği ile ilgili yaptığı sorgulama (el-Bakara 2/260) ile Hız. Musa'nın Allah'tan görülmesini istemesi kıssasındaki sorgulaması (el-Â'râf 7/143) sistemli/metodik bir sorgulamadır ve gerçeğin ortaya çıkmasına yönelik olumlu bir taleptir. Sınıf ortamlarında Kur'an kıssalarının ders konusu yapılarak kıssaya uygun yöntem ve tekniklerle eleştirel sorgulama aktiviteleri yapılabilir. Kıssalarda verilen olay ve hadiseler, öğrencilere aktarılarak kıssalardaki ders ve ibretlerin neler olabileceği ile ilgili beyin jimnastiği, zihin egzersizleri yapılarak eleştirel bir perspektif kazandırılabilir.

2.2.2. Neden-Sonuç Eksenli Bağlamsal Düşünme Ediminde Bulunma

Kur'an kıssalarında olay ve hadiselerin gerçek hayattan seçilmesi ve yaşanmış deneyimlerin dinleyicilere aktarılması esas olduğundan olay ve hadisenin sebep-sonuç eksenli harici ve metinsel bağlamının göz önünde tutulması, iyi anlaşılmasına vesile olmaktadır. Bu anlamda olayların tarihsel neden-sonuç ilişkisi içerisinde verilmesi, eleştirel bir perspektif kazandırması adına büyük bir öneme sahiptir. Olayların neden-sonuç ilişkisini bilmek, yaşanan deneyimin tarihsel arka planı ve bağlamsal şartlarını da anlamayı kolaylaştıracağından eleştirel bakışı beslemektedir.

Evrende meydana gelen ve olup biten her şeyin arkasında bir neden-sonuç ilişkisi olduğu, bu olay ve olguların nedensellik bağlantısı içerisinde gerçekleştiği, dışsal âlemde ve insanlık tarihindeki tüm olay ve olgularda mutlak bir nedensellik ilkesinin varlığı anlayışı felsefi literatürde savunulmaktadır. Evrendeki her sonucun veya meydana gelen her bir olayın bir nedeni olduğu anlayışı veya tabiatın sebepler dairesinde ve nedensel yasalara göre deveran ettiği; ayrıca kainatta bulunan hiçbir şeyin sebepsiz olmadığı anlayışı determinizm şeklinde belirtilmektedir (Cevizci, 2010). Kur'an kıssalarında meydana gelen olay ve olguların nedenlerinin belirtilmesi, olayın anlaşılması adına sağlam bir temel üzerine inşa edilmesine olanak tanımakta, olayı sonradan öğrenenlerin de benzer olayla karşılaştığında nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair yol göstermektedir. Dış dünyadan gelen yeni bilgiler, duyu organları

vasıtasıyla beyne iletilmekte burada da işlenmektedir. Bu bilgiler, beyin tarafından tanınmakta, ilgileri kurulmakta, önceki bilgilerle ilişkileri düzenlenmekte ve neden-sonuç eksenli anlamlı bağlarla birbirlerine eklenmektedir. (Sekman, 1998, 20).

Mantıksal akıl yürütmelerin oluşturulmasında, olay ve olguların sebeplerinin ve sonuçlarının irdelenmesinde, düşünme mekanizmasının sağlam bir temele inşa edilmesinde ve düşüncelerin akli/rasyonel bir temelde ele alınmasında nedensellik ilkesi büyük bir görev icra etmektedir. *“Allah’ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki, o ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”* (er-Rûm 30/50). *“Allah’ın varlığının delillerinden biri şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıvrırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu dirilten, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz o, her şeye gücü hakkıyla yetendir.”* (el-Fussilet 41/39) ayetleri, neden-sonuç eksenli düşünme ve zihni bilinen bir olgudan bilinmeyen metafizik bir alana intikal ettirmektedir. Yeryüzünü diriltmenin nedeni olarak yağmuru ve bitki âleminin yeşermesini ise sonuç olarak ifade etmekte; tıpkı bunun gibi bir benzetme yaparak yeniden dirilmenin gerçekleşmesine kıyas etmektedir.

Soyut ve metafizik olguların anlatımında somutlaştırma, gözlem ve deneye başvurma, örnek olay incelemesi gibi yöntem ve tekniklerden yararlanılabilir. Dirilme olgusunun mahiyeti ve keyfiyeti tam olarak bilinemediğinden bu tür yöntem ve tekniklere başvurulması öğrenmeyi ve öğrenilen muhtevanın zihinde kalıcı olmasını sağlayabilir. Kur’an, somut bir örnek vermek suretiyle yeniden dirilme olgusunun hakikatini ifade etmektedir.

Araştırma ve incelemeler sonucunda somut olarak verilen bir konunun tam ve iyi öğrenildiği, zihinde daha kalıcı olduğu, öğrenenlerin ruhsal ve eğitsel gelişim düzeylerine uygun olduğu belirtilmektedir (Çilenti, 1978). Örnek olay yönteminde olayları başkalarının gözünden görebilme, ileride karşılaşılabilecek muhtemel problemlere karşı düşünme ve inceleme yapma imkânı olduğu belirtilmektedir. Öğrenenlerin konuya yüzeysel değil de daha derin ve anlamlı bakmasına sebep olduğundan eleştirel bakışın gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca önceki öğrenmelerle sonraki öğrenmelerin kaynaştırılmasında ve önceki öğrenmelerin yeni ve farklı alanlara transferini de mümkün kılmaktadır (Aydın, 2018).

Kur’an’da Hz. Musa ve Hızır kıssası anlatılırken (el-Kehf 18/60-82) olayların neden ve sonuçları beraber zikredilmektedir. İlk bakışta sonuç ifade edildikten sonra olayın gerçek nedenleri daha sonra belirtilmektedir. Din eğitiminde neden-sonuç eksenli düşünme becerisine sahip olma, olayları eksiksiz ve tam anlamaya yardım etmektedir. Bu da parçacı bir bakış açısı yerine bütüncül bir perspektifle problemleri çözmeye, olayları değerlendirmeye, olaylardan ders ve ibret almaya götürmektedir. Olayları bütüncül bir perspektifle ele almanın getirdiği önemli kazanımlardan biri de hataya düşülmesini engelleme ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmedir.

Kur’an’da bazı kavimlerin helak olma sebepleri ve akıbetlerinin nasıl sonuçlandığı ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir. Nûh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi, Nemrûd kavmi, Lût kavmi, Medyen ve Eyke kavmi, Firavun ve kavminin uğradığı musibetler ve bunların sebepleri, bunlardan ders ve ibret almaya matuftur. Ayrıca eğitim ve öğretimde neden-sonuç eksenli ve konuyu bağlamından koparmadan tahlil etmek, analitik düşünme becerileriyle sunmaya çalışmak, öğrenilmesini ve zihinde kalıcı olmasını sağlamaktadır. Neden-sonuç eksenli düşünme ediminde bulunmak, olay ve hadiselerin bütününe vakıf olmayı ve zihinde eksik

parçaların tamamlanması işlevini yerine getirdiğinden eleştirel düşünme eylemini beslemektedir.

2.2.3. Gözlem ve Delil Merkezli Düşünmeyi İşlevsel Hale Getirme

Kur'an, inançsızlığı gidermek ve imanı artırmak için somut ve bilinen fizikî-kevnî argümanlar serrettiği gibi sosyal ve ictimai deliller de öne sürmektedir. Kur'an kıssalarında peygamberlere verilen mucizeler, duyu organları vasıtasıyla algılanabilen somut delillerdir. Bu kıssalarda yeryüzü ve gökyüzünde bulunan varlıklara nazarlar çevrilerek üzerinde düşünülmesi ve öğüt alınması istenmiştir. Delil merkezli somut örnekler verme, hem ikna kuvvetini artırmakta hem de insanın bildiği ve aşına olduğu nesnelere münasebetiyle üzerinde tefekkür edilmesini sağlamaktadır.

Kur'an'da delil merkezli düşünme, olay ve olguları anlama ve idrak etme şöyle ifade edilmektedir: *"Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de (hakkın karşısında) körlük ederse kendi zararındır. Ben başınızda bekçi değilim."* (el-En'âm, 6/104). Ayette geçen 'basiret' lafzını bazı bilginler, insanların kendilerine Rableri tarafından irsal edilen deliller üzerine düşünme ve bu deliller üzerinde hakikatlere erişme melekesi olarak yorumlayıp bu deliller üzerinde düşünme potansiyeline dikkat çekmektedir (Râzî, 1981). Diğer bazı bilginler ise mevcut ayeti, Kur'an'da insanlığa hediye edilen kanıtları tefekkür, tedebbür ve nazar etme halinde bunların Allah tarafından gönderilmiş hakikati gösteren kanıtlar olduğunu belirtmektedir (Maturidî, 2004). Kur'an'da delil getirme üzerine şöyle denilmektedir: *"Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna dair açık bir delil getirseler ya! Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?"* (el-Kehf 18/15). Allah'ın o kavimlerden sözlerini ispat etmeleri için delil getirmelerini istemesi, düşünce mekanizmasının somut delil eksenli ve işlevsel olmasına dönüktür. Eğitimde verilmek istenen bir konu veya düşüncenin somut delil getirilerek ispatlanması, kendisine yapılacak eleştirileri minimize etmektedir.

Kur'an'da "bahçe sahipleri" şeklinde geçen kıssada (el-Kâlem 68/17-33) onların fakir ve kimsesizlere yardım etmedikleri ve bundan dolayı da bağ ve bahçelerinin helak edildikleri ifade edilmektedir. Onlara verilen dolaylı cezanın somut olması, onların düşünmesine ve ibret almasına sebep teşkil etmektedir. Kıssa, Allah'ın apaçık bir delille onlara verdiği cezanın onların ibret almasına vesile olduğunu konu edinmesiyle düşünme mekanizmasını harekete geçirmesinden bahsetmektedir.

Hz. İbrahim'in dört kuş kıssasında ölümlerin nasıl diriltileceği ile ilgili ayet, şöyle belirtilmektedir: *"Hani İbrahim, 'Rabbim bana ölümleri nasıl dirilttiğini göster' demişti. (Allah ona) 'İnanmıyor musun?' deyince, Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için' demişti. 'Öyleyse dört kuş tut, onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir'"* (el-Bakara 2/260). Eğitim açısından bu olay değerlendirildiğinde somut deney ve gözleme dayanan bilginin oluşabilecek şüpheleri izale eden ve kesin bilgiye inanmaya götüren yönü belirtilmektedir (Gürel, 2013).

Hz. İbrahim, dirilişin keyfiyeti ile ilgili soru sormakta ve bu soruyu sormasındaki temel amacı da kalbiyle tatmin olma isteği, Hz. İbrahim'in yeniden dirilmenin nasıl olduğunu akli/rasyonel olarak temellendirme isteğini ifade etmektedir (Yar, 2006, 93). Hz. İbrahim, mevcut ayette

yeniden dirilmenin nasıl cereyan ettiğini sorgulama mahiyetinde dirilişin keyfiyetini öğrenmek istemekte ve zihinsel/bilişsel ikna olmayı gerçekleştirmektedir. İnancın rasyonel kanıtlarının bilgisine vakıf olmayı ve kalbinde/bilişinde meydana gelen şüpheleri izale etmek istemektedir (Yar, 2006, 94-95). Allah, onun sorusuna ise tabiatın somut bir örnek göstermekte; ayrıca duyu organlarının inkâr edemediği apaçık aklî bir delille cevap vermektedir. Din eğitiminde somut ve kanıt merkezli düşünme edimine öğrenciyi kanalize etme, öğrenmenin hem kalıcı olmasına hem de eleştirel düşünme becerisi kazandırmaya yönelik olması cihetiyle büyük bir öneme sahiptir.

Somut ve kanıt merkezli düşünme ile ilgili kullanılacak yöntem, teknik ve din öğretimi ilkeleri; örnek olay inceleme, tartışma, Sokratik (buldurma) yöntemi, beyin fırtınası tekniği, düşündürme, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene ilkesidir. Soyut muhtevaya sahip imanla ilgili konuların somutlaştırılarak, örnek verilerek, benzetme, karşılaştırma ve kıssa gibi aktivitelerle verilmesi, sağlıklı bir eğitim ve öğretim için gereklidir (Aydın, 2009). Bu yöntem ve ilkelerde soyut ve metafizik hususlarla ilgili somut delillerin getirilmesi, öğrenmeyi etkili ve kalıcı hale getirmektedir. Eleştirel düşünmeyi işlevsel hale getirme aktivitelerinden olan somut ve delil eksenli düşünme, olay ve hadiseleri murad-ı ilahinin anlatmak istediği şekilde anlamayı mucip kılmaktadır. Bu da duyu organlarının verileriyle mutabık olduğunda kesin ve kat'i verilerle sağlam bir temele oturmaktadır.

2.2.4. Eleştirel Düşünme İçin Tartışma Metodunu Kullanma

Eleştirel düşünme edimi kazandırmanın önemli basamaklarından biri de tartışmadır. Öğrencilerin konuları kendi aralarında veya öğretmenle öğrenciler arasında tartışılmasına dayanarak karar ve sonuca bağladıkları bir öğretim yöntemi olan tartışma metodu, (Öcal, 1991; Aydın, 2018) birden çok bireyin karşılıklı görüşler öne sürmek suretiyle yaptıkları sesli düşünme etkinliğidir (Fersahoğlu, 1998). Tartışma yönteminde zıt fikirlerin birbiriyle çatışması esas olduğundan hakikatin ortaya çıkması, mevcut fikir ve görüşlerin eleştirisini de bünyesinde taşımakta ve istenmeyen fikirlerin elimine edilmesine imkân tanımaktadır. Eleştirel düşünme ediminin temelini oluşturan tartışmada bilgi sahibi olmak, bilgiye farklı ve değişik perspektiflerden bakabilmek, ortaya konan yeni sorunlara pratik çözümler sunabilmek bu anlamda önem arz etmektedir. Değişen dünyada eleştirel düşünme becerisi yüksek, değişim ve gelişime açık, farklı bakış açısına sahip, bilginin pratik alanda uygulanabilmesi yanında bilgiyi eleştirel bir süzgeçten geçirebilen ve mevcut bilgilerle yeni bilgiler üretebilen insanların tercih edildiği belirtilmektedir (Aldağ, 2005, 66). Tartışma metodu, araştırma-inceleme yapma, sebep-sonuç ilişkilerini belirleme ve konu üzerinde detaylı düşünme, problem çözme, sonuçlardan çıkarım yapma, (Bayraktar, 2013) sistemli düşünmeye sevk ederek tenkit ruhunu geliştirmeye (Bayraktar, 1991, 16-20) yardımcı olduğundan Kur'an kıssalarının anlaşılmasına ve verilmiş istenen mesajların alınmasına olanak tanımaktadır.

İnsanın tartışmaya meyyal bir yapıda olması, Kur'an'ın bu metodu açık bir şekilde tavsiye etmesine neden olmuştur. Kur'an'da: *"Andolsun, biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali değişik şekillerde açıkladık. Fakat insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür."* (el-Kehf, 18/54) ayeti ve *"İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin."* (el-Ankebût, 29/46), ve *"(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."* (en-Nâhl 16/125) ayetleri tartışmaya insanın düşkünlüğünü gösterdiği

gibi din eğitiminde bulunanlara da hikmet, güzel öğüt ve en güzel tartışma metodunu kullanarak tebliğde bulunmasını tavsiye etmektedir.

Öğrenenlerin sistemli düşünme edimine alıştırmaları ve kendilerindeki eleştirel tenkitçi ruhun geliştirilmesi için tartışma yönteminin kullanılması gerekir. Pozitif/olumlu ve yapıcı eleştiri potansiyeli gelişmemiş bireylerin her duyduğu, gördüğü ve öğrendiği şeyi kabul etmesi gerekir ki bu din eğitimi açısından kabul edilemez bir durumdur. Din konusundaki bilgi karmaşıklığından dolayı öğrencinin duyduğu, okuduğu bilgileri tenkit süzgecinden geçirip üzerinde düşünmesi ve buna göre değerlendirmesi beklenmektedir (Bayraktar, 2013, 208-209). Tartışmada bulunan bireylerin bu esnada fikirlerini beyan etmeleri, başkalarının görüşlerini dinlemeyi, kendi görüşlerine gelen eleştirileri değerlendirmeyi ve kendi fikirlerini test etmeyi, çelişkileri uzlaştırmayı öğrenmeleri de eleştirel bir bakış açısı kazanılmasında işlev görmektedir (Bilgin-Selçuk, 1990, 128).

Tartışma metodu, günümüzde sınıf içi grup tartışmaları şeklinde ve soru-cevap metoduyla birlikte kullanıldığında (Gürel, 2013) etkili olan bir yöntemdir. Özellikle yükseköğretimde bilgilerin yeni bir bakış açısı ve alternatifli düşünme eylemi ile ele alınmasında ve mevcut bilgiden yeni bilgiler elde edilmesinde bu yöntem kullanılabilir. Tartışma metodunda karşılaştırma, benzerlik ilgisi kurma, problem çözüme basamakları da mündemiç olduğundan Kur'an kıssalarında bununla ilgili örneklerle rastlamak da mümkündür. Karşılaştırma ve benzerlik ilgisi kurma ile tartışma eyleminde bulunma, farklı özelliklere sahip birbirine zıt veya benzer iki görüş, düşünce veya özelliği mukayese etme veya aralarındaki ortak benzerlikten hareket ederek sonuca gitme şeklindedir. Hz. İbrahim ile Nemrut arasında geçen diyalogda tartışma metodunun karşılaştırma ve benzerlik yönü nazara verilmiştir.

“Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, ‘Benim Rabbim diriltir, öldürür’ demiş; o da ‘Ben de diriltir, öldürürüm’ demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, ‘şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir’ deyince kâfir şaşırıp kaldı.” (el-Bakara 2/258) Nemrut, Hz. İbrahim ile tartışarak ilahlık iddiasında bulunmuş ve kendisini de ilah olarak takdim etmiştir (Yavuz, 1987). Hz. İbrahim de ilah olacak zatın öldürme ve diriltme eyleminde bulunabileceğini söylediğinde Nemrut, kendisinin de bunu yapabileceğini söylemek suretiyle kendisini Allah ile mukayese etmiştir. Ayrıca ‘öldürme ve diriltme’ olgusuna benzer olan ve yapılması daha kolay olup somut gözlem ve deneyi bünyesinde tutan ‘güneşi doğudan getirip batıdan batırma’ olgusuyla benzerlik ilgisi kurularak onun aksini yapmasını istemiştir.

Tartışma yöntemi kullanılarak ders içi etkinliklerde Kur'an kıssaları işlenebilir. Örneğin, Hz. İbrahim'in Allah'ı arama çabası, kelam derslerinde teizm, agnostisizm ve ateizm konusu üzerinde tartışma yapılarak verilebilir. “Münazara, herhangi bir konu ekseninde zıt düşüncelerin karşılıklı bir şekilde savunulması” (Aydın, 2018) esasına dayandığından iki grup öğrenci, bu konu hakkında farklı fikirleri sınıf ortamına taşıyarak tartışabilirler. Hz. İbrahim'in ilk olarak dile getirdiği gökcisimlerinin ilahlığı birinci gruba, Allah'ın ilah olduğu karşıt önermesi ise ikinci gruba verilerek tartışma devam ettirilebilir. Bu iki grup, kendi aralarında savunduğu fikri destekleyecek argümanlar getirip karşıt görüşleri eleştirel bir süzgeçten geçirerek inancın rasyonel ve tutarlı bir zemin üzerinde olmasına vesile olabilirler.

Kur'an'da zengin ve fakir benzetmesiyle hedef kitlenin kendisinden ibret almasını istediği kıssa (el-Kehf 18/32-45), benzetme ve karşılaştırma yönüne vurgu yapmaktadır. Sınıf ortamlarında,

kıssalarda belirtilen insan motifleri karşılaştırma ve benzetme yönü esas alınarak sunulabilir. Eleştirel bir süzgeçten geçirilen karşılaştırma ve benzetme yönlü tartışma yöntemi, geçmişte yaşanan olay ve olguların günümüze taşınmasında da önemli bir işlev görmektedir. Kur'an'daki benzetme ve karşılaştırmalar, analitik (çözümleme) ve sentetik (bişim) yönüyle Kur'anî mesajların anlaşılmasına ve eleştirel bir perspektif kazandırılmasına imkân sağlamaktadır.

Kur'an kıssalarının eğitim-öğretim ortamlarına taşınmasıyla kullanılacak tartışma yöntemiyle ilgili teknikler; beyin fırtınası, ters beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme tekniği, münazara tekniği, görüş geliştirme tekniğidir (Aydın, 2018). Bu yöntemdeki teknikler, eleştirel bir bakış açısı kazandırmakla birlikte olay ve hadiseleri farklı bir pencereden izleme olanağı vermektedir. Ayrıca, düşünme ediminin işlevsel olmasına, fikirlerin dinamik yapıda olmasına ve karşıt görüşlerin farkına varılmasına imkân tanıdığından eleştirel bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Sonuç

Kur'an, insanın körü körüne inanmamasını, inancını sahih ve doğru kriterlerle beslemesi gerektiğini belirtmekte, bunu kıssalarında peygamberlerin hayat deneyimleriyle göstermektedir. Kur'an'ın ontik, epistemik ve ahlâki mesajları, kıssalar yoluyla hedef kitleye intikal etmekte ve onların kıssalardan ders ve ibret almalarını istemektedir. Kıssalarda varlığın ontolojik, bilgi ve değer açısından tahlili yapılmakta ve kıssaların bilişsel/eğitsel yönü üzerinde durularak kıssaların amaçsallık/gayelilik perspektifinden eleştirel bir bakış açısı kazandırma işlevi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Kur'an kıssalarında inançla ilgili eleştirel bir perspektif kazandırmak için somut delil getirme ve kanıt merkezli düşünme, varlığın ontik ve varoluşsal yönünü sorgulama, neden-sonuç eksenli bağlamsal düşünmeye götürme, tartışma yöntemi kullanıp metodik şüpheye kapı aralayarak inancın sağlam ve rasyonel olmasını temin etme, eleştirel bir bakış kazandırmaya yöneliktir. Kıssalarda kazandırılması gereken ahlâki niteliklerden olumlu olanları methetme ve olumsuz olanları ise olumsuzluk niteliklerini ifade etmek suretiyle eleştirme, bunları yaparken kıssaların tabiatına uygun bir şekilde bağlamsal yönü dikkate alma, kıssaların eleştirel bir bakış açısı kazandırmasında önem arz etmektedir.

Kur'an kıssalarının pedagojik ve eğitsel olarak her tür eğitim kademesinde önemli bir fonksiyon icra ettiği söylenebilir. Kıssaların örgün ve yaygın din eğitiminde inanç gelişimine olan katkısı, din dilinin kullanılmasına ve gelişimine olan faydası, dinî şuur ve bilincin istendik yönde kişiye sağladığı katkı göz önüne alındığında ve zihinsel gelişime olan katkısı da hesaba katıldığında büyük bir öneme haiz oldukları görülmektedir.

Din derslerinde eleştirel düşünme eylemini besleyecek Kur'an kıssalarından somut örnekler vermek, kıssalarda geçen somut delillerle öğrenciyi gelişim seviyesine uygun bir şekilde karşılaştırmak, inancı rasyonel bir temel üzerine inşa etmek için delil merkezli düşünme eylemini aktive etmek, kıssaların vermek istediği ibret ve öğüt almayı sağlayıcı bir yöntemdir. Olay ve hadiseleri sebep-sonuç ekseninde bağlamıyla birlikte değerlendirme, varlığa yönelik metodik ve sistemli sorgulama faaliyetinde bulunma, karşılaştırma ve benzetme ilgisi kurarak tartışma yapma, eleştirel bir perspektif kazandırmaya yönelik eylemlerdir. Din eğitiminde sorgulayan, araştıran, inceleyen, düşünen, nedensellik ilgisi kuran, rasyonel/aklî değerlendiren,

hakikate ulaşmak için tartışma yapan bireyler, Kur'an kıssalarının vermek istediği mesajı eleştirel bir okumayla kazanabilir.

Öğrenme ortamlarında eleştirel perspektifi dinamize edecek düşünme becerilerinin aktive edilmesi gerekir. Öğrenenin hayatında izler bırakacak peygamber kıssalarından kesitler sunulması, düşünme mekanizmasının işlevsel hale getirilmesi, sathi ve yüzeysel anlama yerine anlamın düşünme kriterlerinden geçirilerek eleştirel bir okumaya tabi tutulması, düşünmeye dinamizm kattığı gibi anlamın donuklaşmamasına da fayda sağlamaktadır. Ders ortamlarında Kur'an kıssaları; karşılaştırma, neden-sonuç ilişkisi kurma, benzerliklerden faydalanma, düşünme ve düşündürme, süreç-sonuç eksenli yaklaşma, lateral (yanal) düşünme, argümantasyon (dayanaklandırma) düşünme, hipotetik (alternatifli) düşünme, kombinasyonel (bütünleştirme) düşünme, uzlaştırıcı düşünme, diyalektik düşünme ve dönüşümsel düşünme eylemlerini aktive etmek, eleştirel düşünmeyi ve bunun sonucunda da eleştirel perspektifi besleyecek bir hüviyete sahiptir.

Kaynakça

- Aldağ, Habibe. *Düşünme Aracı Olarak Metinsel ve Metinsel-Grafiksel Tartışma Yazılımının Tartışma Becerilerinin Geliştirilmesine Etkisi*, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Altıntaş, Ramazan. *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Arca, Abdullah. "Kerramiyye'nin Antropomorfist Allah Tasavvuruna Fahrettin Razi'nin Yöneltiği Eleştiriler", *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı*. Ed. Aytepe Mahsum & Karasu Teceli. cilt 2/245-262, İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Aydın, Mehmet Sait. *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Baskı, 2002.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel Yayınlar, 12. Basım, 2018.
- Ayhan, Halis. "Anayasa'nın 24. Maddesi Işığında Din Eğitiminde Yeni Arayışlar", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu (26-27 Mayıs 2001 Adapazarı)*, Suat Cebeci (Ed.) cilt 1/101-113, İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Aytuna, Hasip. *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri*, Ankara: MEB Yayınları, 1963.
- Batar, Yusuf. *Kur'an'da Eğitim Kavramları*, Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014.
- Batar, Yusuf. "Kur'an'da Eleştirel Düşünme Eğitimi-Kavramsal Bir Analiz" *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı*, Ed. Mahsum Aytepe & Teceli Karasu, cilt 1/407-425, İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 21 cilt, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2.basım, 2007.
- Bayraktar, M. Faruk. "Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek", *Din Öğretimi Dergisi*, S. 28, (1991), 16-20.
- Bayraktar, M. Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 9.basım, 2013.
- Bilgin, Beyza-Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1990.

- Bloom, Benjamin Samuel. *Taxonomy of Educational Objectives*, Michigan: David Mckay Company, 1956.
- Bulut, Hasan. *Kur'an Kıssalarının Motivasyona Etkisi*, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Cevizci, Ahmet. *Eğitim Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Cüceloğlu, Doğan. *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 20. baskı, 1997.
- Cürçânî, Ali İbn Muhammed. *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Çelik, Muhammed. *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, İzmir: Çağlayan Yayınları, 2.baskı, 2006.
- Çilenti, Kamuran. *Eğitim Teknolojisi*, Ankara: Gül Yayınevi, 1978.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6.baskı, 2008.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Dewey, John. *How we Think*, D.C. Boston: Heath Publications, 1910.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Ma'rifet Yayınları, 3.baskı, 1998.
- Fisher, Robert. *Teaching Children to Think*, United Kingdom: Stanley Thornes Publishers Ltd, 1995.
- Göçer, Ali. *Türkçe Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014.
- Gürel, Ramazan. *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz. İbrahim (A.S.)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlu'd-din, *Lisânu'l Ârab*. Kahire: y.y., trs.
- İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed Râgıb. *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredât*, çev. Mustafa Yıldız, İstanbul: Çıra Yayınları, 7.baskı, 2017.
- Karagöz, Yalçın. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, Ankara: Nobel Yayınları, 3. baskı, 2021.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 23. baskı, 2012.
- Karasu, Teceli. *Din Eğitiminde İşlevsel Akıl*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Karasu, Teceli. "Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme ve Özeleştirir", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (İDEKTA), (Temmuz, 2021), 169-178.
- Kılıç, Derya. "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Tarih Konuları ile İlgili Soru Sorma Becerilerinin Bloom Taksonomisine Göre Değerlendirilmesi", İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. baskı, 2004.
- Kurnaz, Ahmet. *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, Konya: Eğitim Yayınevi, 4.baskı, 2020.

- Lipman, Matthew. *Thinking in Education*, Cambridge: Cambridge University Press, 2nd Edition, 2003.
- Mahmut, Ali Abdülhalim. *Menhecü't-Terbiye inde'l-İhvani'l-Müslimin*, Mansura: Dâru'l-Vefa, 1991.
- Maturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Fatma Yûsuf Heymî, 5 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004/1425.
- Matûridî, Ebû Mansur Muhammed. *Kitâbu't-Tevhîd* thk. Fethullaf Huleyf, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- Okumuşlar, Muhiddin. "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/21, (Ekim, 2006), 237-252.
- Pighin, Gerda. *Çocuklara Değer Aktarımı*, çev. Ali Y. Gök, İzmir: İlya Yayınları, 2005.
- Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsiru'l-Kebîr/Mefâtîhu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.
- Ritchart, Ron-David N. Perkins. *Learning to Think: The Challenges of Teaching Thinking, The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning* Ed. Keith J. Holyoak-Robert G. Morrison, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Sağlam, Bahaeddin. *İlmî ve Edebî Yönleriyle Kur'an Kıssaları*, İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985.
- Sekman, Mümin. *Kesintisiz Öğrenme*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2.basım, 1998.
- Selçuk, Mualla. "Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?" *İslâmiyât Dergisi*, 1/1, (Ocak-Mart, 1998), 71-86.
- Şahin, Mehmet. "Eğitimde Eleştirel Düşünme", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7/3, (Ağustos, 2018), 40-49.
- Şahinel, Semih. *Eleştirel Düşünme*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2002.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, Ankara: Otto Mak Grup Yayınları, 2019.
- Tekingür, Sadık. *Kur'anî ve Aklî Düşünme Süreçleri*, Ankara: İksad Yayınları, 2022.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 2.baskı, 1991.
- Özden, Yüksel. *Öğrenme ve Öğretme*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 12.baskı, 2014.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Yar, Erkan. "Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 4/2, (Temmuz, 2006), 87-104.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara: DİB Yayınları, 1987.
- Yavuz, Ömer Faruk. "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü", *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/1, (Mart, 2009), 113-136.
- Yılmaz, Macit. "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Kur'an Kıssaları ve Kullanılışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 9/1, (Bahar, 2014), 137-154.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır. *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: y.y., 1988.

Zühaylî, Vehbe. *el-Kıssatü'l-Kur'aniyyetu Hidâyetun ve Beyânün*, Şam: y.y., 1992.